

ETO: 821.511.141-021.465(497.113)''19''
821.511.141-92(497.113)''19''
DOI: 10.19090/hk.2025.2.1-9

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

THOMKA Beáta

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Modern Irodalomtörténeti
és Irodalomelméleti Tanszék
Pécs, Magyarország
thomka.beata@pte.hu
ORCID 0000-0001-6906-8378

KOCKÁZATOT VÁLLALÓ, ÉRTÉKKÖZVETÍTŐ FOLYÓIRAT-SZERKESZTŐK

Risk-taking and value mediating journal editors

Urednici časopisa kao posrednici vrednosti koji rizikuju

Kelet-Európában a hetvenes és kilencvenes évtizedek közötti időszakban kockázatot jelentett a kultúrák közötti közvetítés minden olyan változata, ami nem a hivatalos szervek jóváhagyásával történt. Ez a magyar és az idegen irodalmak közötti viszonyt ugyanúgy befolyásolta, ahogyan a magyarországi és a nem magyarországi magyar kultúrák közötti kapcsolatokat is. Néhány szerkesztő, folyóirat, műhely és egyetemi katedra jelentős szerepet vállalt abban a folyamatban, melynek nyomán elindult e téren a magatartás- és szemléletváltozás. A dolgozat az irodalom- és sajtótörténeti kérdéseket a *Tiszatáj*, a *Jelenkor* és a *Mozgó Világ* korabeli orientációja alapján vizsgálja.

Kulcsszavak: Ilia Mihály, Reményi József Tamás, *Tiszatáj*, *Mozgó Világ*, *Új Symposion*

A figyelemre méltó kérdésfelvetésű, szakmailag jelentős színvonalú újvidéki *Minoritás-konferenciák* keretében eddig több perspektívából igyekeztem megközelíteni a szervezők által sugallt központi kérdéskört. Néha a számításba vehető módszertani és elméleti újítások, a kortárs komparatistika irányából. Most azonban néhány olyan irodalom- és sajtótörténeti példára koncentrálnék, amelyekben a félmúlt szerkesztőinek kivételes erkölce és magatartása megnyilvánult.

A 20. század magyar irodalomtörténet-írásában és a második világháború utáni kritikában is politikailag befolyásolt kategóriák érvényesültek. Ezekről függött a különféle régiók magyar irodalmának, szerzőinek, alkotásainak megítélése, elfogadása vagy éppen tudomásul nem vétele. A magyarországi szaknyelv központi fogalmai térbeliek voltak. Olyan határozószók, mint a „túli”, „innen”, amik között a választóvonalat a sokféle „határ” képviselte. Magyar művek túl (vagy innen) az Óperencián? Ki van, mi van kinek, minek a határán? Vagy azon túl s azon innen? Több generáció élte le életét s működött e helyhatározók között a kultúrában, kívül, belül, mire beérte egy más, radikális nemzedéki mentalitás, amelyik jogos kritikával és ironiával viszonyul a fogalomhasználat mögött álló eszmerendszerhez. Érthetően „túlról”.

Volt odaát egy ország, amelyik modern volt, nyitott és fejlett, legalábbis annak tűnt, legalábbis Romániához képest. És persze magyar volt, mint én, mint oly sokan ideát. Volt itt és volt ott. Nem, nem volt egyenrangú a kettő, de az ittnak ott volt a túlja. Aki ott élt, az is túl volt a határon. Nem tudom, hogy mikor lett végleges, hogy én a határon túl élek, és ezt ott mondják így, túl, azaz odaát. Játszani tudnék még sokat a szavakkal, de a valóság ennél is szomorúbb (Vida 2020).

Mindezért kellett kivételes bátorság, hogy a különféle magyar régiók között közvetítői feladatot vállaljon bárki a 20. század harmadik harmadában. Az értékközvetítés félműltja sokunk élettapasztalatának része. Csupán néhány szervezőre, kezdeményező közvetítőre, műhelyre, folyóíratra térek ki, melyeknek kivételes szerepe volt a hetvenes és kilencvenes évek közötti időszakban. A nyelvi, szellemi és kulturális folyamatosság független minden történelmi elválasztottságtól, ezt vallotta őszinte meggyőződésből néhány szerkesztő. S ha a közvetlen kapcsolatokban, a különféle nyelvi és kulturális kontextusokban más hatások alatt is formálódik a romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai magyar szellemi élet, akkor még fontosabb éppen e hatások, kultúrák megismerése és magyarországi prezentálása is. A hatvanas évek végére tarthatatlanná vált ennek el nem ismerése. A történelmi belátásra olyan vidéki értelmiségiek, tanárok, szerkesztők jutottak, akik szellemiségüket következetes tartással képviselték, és vállalták minden kockázat, emberi, politikai fenyegetettség ellenére is.

Ilia Mihály

Mai látószögéből mindez furcsán hangzik. A problémát az akkori folyamatok egyik „túli”, kinti, külső résztvevőjeként érintem, és a *Tiszatáj* 1971 és 1975 közötti időszakával kezdem. Nem első, 1970. februári, szegedi megismerkedésemmel Ilia Mihály tanár úrral, szerkesztővel, minthogy erről a Tisza Szálló-beli reggeli találkozásunkat is regisztráló szervek idejében beszámoltak feletteseiknek. Másodéves egyetemistaként azzal a kérdéssel fordultam hozzá, hogy segítsen francia fordítókat találni az *Új Symposion*ban megjelenő elméleti szövegválogatáshoz. Útbaigazított. Ilia Mihály

keze alatt a *Tiszatáj* nemcsak, ahogy sokan állítják – az akkori legjobb magyar irodalmi folyóirat lett, nemcsak irodalmi jelentőségre jutott. De, ma már bizonyos, átalakította kultúránkat, megváltoztatta a legitim magyar nyilvánosság szerepét, s olyan elemeket épített abba bele, amelyeket többé nem lehetett nem létezőnek tekinteni. Az etnikailag, nyelvi-
leg és kulturálisan meglehetősen sokszínű, méhében súlyos történelmi kataklizmákat érlelő Kelet-Európa megjelent a magyar nyilvánosságban. S tudatosult, ebben a térségben, az ország határain túl, szinte mindenhol ott vannak a Trianon következtében leszakadt magyar tömbök (Füzi 2014).

Németh László a *Tanú*ban és a negyvenes években publikált írásaiban többször érintette a kisebbségi magyar irodalmakat. Azoknak a kultúráknak, nyelveknek a kérdése is foglalkoztatta, amelyek 1918 óta e kis közösségek közvetlen közegévé váltak. Ilia részben tőle vette át a beállítottságot, és Németh *Most – Punte – Silta* címe rovatindításra ösztönözte. A *Tiszatáj*-beli „híd, híd, híd” jelképsornak számunkra konkrét értelmet adott az újvidéki azonos című folyóirat is. Ilia Mihály írja:

A *Tiszatáj* szerkesztősége – abban az időben, amikor én ott tüsténkedtem – nagy vendégjárásnak volt a célpontja. Itthoni írók, a szomszédos országokból jobbra magyar írók sűrűn megfordultak ott, de jöttek szlovák, szerb, román írók is. Voltak rovataink, amelyek a velük való kapcsolatot próbálták erősíteni (*Most–Punte–Híd, Kelet-európai Néző*) (Ilia 2017).

Hollósi Zsolt ezzel fordul Ilia Mihályhoz:

Ma úgy értékeli, a Tiszatáj Kelet felé és a határon túli magyarok felé fordulásával roppant fontos szerepet vállalt akkoriban az irodalmi életben. A hivatalos irodalompolitika nagy ingerültséggel fogadta ezt, mert a szocialista táboron belül jegyzékváltások is előfordultak egyes írások

miatt. [...] A jugoszláviai magyar irodalmi élettel állandóan vitatkozott a hazai, az *Új Symposion* köré csoportosuló alkotók időnként ki voltak tiltva Magyarországról, s maga a lap sem mindig jöhetett be. Visszatekintve úgy gondolom, a *Tiszatáj* létével, szerkesztési elveivel, azzal a törekvésével, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy létezik egy nem egységes, de egyetemes magyar irodalom, jó szolgálatot tett. [...] Emlékeztettünk arra, hogy történelmi múltunk jelentős tárgyi, szellemi értékei vannak az elcsatolt területeken. Nem akarta a *Tiszatáj* – mint ahogyan egyetlen magyar folyóirat sem – elfogadtatni ezt a szomszédos országok uralkodó nemzeteivel, szerb, román vagy szlovák hivatalosaival, de tudatosítani és jelezni szerette volna, hogy nem feledkeztünk meg róluk. Mert a politika bizony gyakran megfélekezett. Elmondták a díszbeszédek, a szlenget, s azzal minden el volt intézve. Ebből a hiányérzetből indítottuk el a *Most–Punte–Hid* sorozatunkat is. Szerettük volna a szocialista országok nem magyar irodalmával, kultúrájával is megismertetni az olvasóinkat. Ha nem tudjuk, mik a szomszédos irodalmak főbb irányai, mit írnak, hogyan élnek, milyen szokásaik, ünnepeik vannak, akkor állandóan ki vagyunk téve annak, hogy megsértjük őket. Mindennek a megismerésére legjobb az irodalom (Hollósi 1999).

Ilia Mihály évtizedeken át tartós rendőrségi megfigyelés alatt állt. Főszerkesztői lemondásával utódait és azt kívánta segíteni, hogy a *Tiszatáj* fenntarthatassa az általa Magyarországon elsőként képviselt merész, nyitott irodalomfelfogást. Ilia Mihály sok ezer levele, sok évtizedes személyes irodalmi kapcsolattartása, fáradhatatlan figyelme, a folyóiratától és katedrájától függetlenül is nemzedékek számára jelentett és jelent példát, ösztönzést, kárpótlást, megerősítést fél évszázadon át. És fog is még sokáig, hisz olyan kultúramodelt képviselt, amihez a magyar irodalomszemlélet mindmáig nem nőtt fel. A történelem őt igazolta. Felbecsülhetetlen érdemei vannak sok-sok kishitűségünk, önbizalomhiányunk ellensúlyozásában. Ezt a különféle közegek minor értelmiségében a magyarországi magába forduló, minden határain kívül zajló kulturális és művészeti folyamat iránti közömbösség érlelte ki. 2024-ben változatlanul ugyan ez a tompaság érvényesül, a kíváncsiság, érdeklődés hiánya, az elfogadás és kitekintés igénye nélküli állapot, holott...

Jelenkor

A *Tiszatáj* koncepciójával rokonítható a pécsi *Jelenkor* Jugoszláviai Szemle rovatában érvényesülő kitekintési szándék. Szederkényi Ervin Bori Imrét kérte fel a rovat vezetésére, majd 1982–83-ban engem, én pedig

magam helyett akkori körülményeim miatt Losoncz Alpárt ajánlottam. Csordás Gábor, majd Csuha István szerkesztők már kisebb nyomások terhe alatt tudták fenntartani ezt a beállítottságot. Jugoszláviai, újvidéki perspektívából rendkívüli megerősítést jelentett akkoriban a szegedi, pécsi szerkesztők figyelme. Mintha lassan szinkronban, egyidejűségben mozoghatna mindaz, ami a *Hidban*, az *Új Symposionban* és köröttünk történik azzal, ami Magyarországon is figyelemre számíthat. Az alaphelyzet teljesen abban különbözött, hogy minálunk, a minor közegekben nem lehetett meglenni a többfelé figyelés nélkül. A magyar kultúra vesztesége lett volna, ha Pozsonyban, Nyitrán nem követik a szlovák és a cseh irodalmat, Kolozsváron, Marosvásárhelyen a román, Jugoszláviában a soknyelvű produkciót. Nem kívántunk lemaradni arról, ami Magyarországon megjelenik, és arról sem, ami Jugoszláviában folyik. A kultúraközi lehetőség, tapasztalata és a nyelvismeret eléggé meg nem becsülhető előnyünk volt. Csordás Gábor ezt a meggyőződést a folyóirat-szerkesztést követően a Jelenkor Kiadó koncepciójával folytatta és kiterjesztette. A Tolnai Ottó-életmű ma is ennél a kiadónál van, Nagy Boglárka főszerkesztőnél (és a nemrég elhunyt szerkesztőjénél, Reményi József Tamásnál) pedig aligha akadhatna méltóbb gondozója az opusnak.

Mozgó Világ

Az *Új Symposion* 1964 és 1983 közötti története új nemzedéki kapcsolatok és egyidejű törések sorát indította be. Senki sem hitte volna, hogy a budapesti *Mozgó Világ* (1979–1983) és az újvidéki folyóirat szerkesztőiségei egyazon évben ugyanúgy végzik. Az 1983. év magyarországi kultúrpolitika beavatkozásai az *Új Symposion* és a *Mozgó Világ* sorsába, a főszerkesztők leváltása, a szerkesztőségek szélnak eresztése, megbélyegzése Újvidéken, Budapesten sokunkat egyformán érintett. Nálunk májusban, Budapesten novemberben került sor erre. Akkoriban egyikünk sem sejtette, milyen perfid módon folyik a magyar kormányzervek közbelépése a jugoszláv szerveknél egy vajdasági magyar folyóirat ügyében. Idézem a Magyarországról érkezett hivatalos feljelentés szövegét:¹

Budapest, 1983. június 14. (DTS – Tanjug) – Az egyik magyarországi ellenzéki csoport aláírásgyűjtésbe kezdett, hogy tiltakozzon az újvidé-

¹ Az akkori szerb nyelvű bizalmas telexüzenet gépiratát most is őrzöm. Címzettje: Pokrajinski sekretarijat za informacije Novi Sad.

ki Új Symposion folyóirat szerkesztőségének leváltása miatt. Az akció szervezői és fő mozgatói közül részben a nacionalisták, részben a szélsőséges liberálisok érdemelnek figyelmet.

A magyar kormánysszervek hivatalosan értesítették a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság nagykövetségét az aláírásgyűjtési akcióról, de belső értelmezésük szerint mindez „jó poén” Jugoszláviával szemben. A belső értelmezések hangsúlyozzák, hogy a magyarok korábban több esetben rámutattak: az Új Symposionban közölt szövegek némelyike megronthatja a jó viszonyt a két ország között, ám a jugoszlávok mindig átsiklottak az észrevétel fölött, semmit sem voltak hajlandók tenni az ügyben, úgy értelmezve a magyar figyelmeztetést, mint a jugoszláv belügyekbe való beavatkozást. Az itteni hivatalos szervek most valamiféle elégtételt éreznek: „távolabbra látók” voltak a jugoszlávoknál, s bekövetkezett az, amire előre figyelmeztettek.

Jó volt a magyar elhárítás ösztöne, ugyanis a jugoszláv szerveknek akadt egyéb dolga is, és nem azzal foglalkoztak, hogy egy kis vidéki, magyar irodalmi lapban veszélyt sejtсенek. A magyarországi felszólításra azonban akadtak tartományi igyekvők, helybeli párttagok, vajdasági magyar alkalmazkodók, akik eleget tettek a felszólításnak. Ezek a majd fél évszázaddal ezelőtti események politika- és sajtótörténeti tények. Mindkét országban egyformán érintették az akkori, egymástól sok vonatkozásban elválasztott, ám azonos szellemiségű, fiatalabb nemzedéket.

Reményi József Tamás (1949–2023)

Egyértelmű volt, hogy Újvidéken ugyanazon értékeket becsüljük, amelyeket a Reményi József Tamás szerkesztésében megjelenő *Mozgó Világ* affirmál. Kölcsönös figyelemmel voltunk egymás iránt is. Azt, hogy ilyen gyors egymásutánban követik majd egymást a leváltások, arra senki sem gondolt. Mindez megerősítette a szellemi összhangot és a kritikai együtt gondolkodást, ami élete végéig meghatározta a Reményi Józsefhez fűződő kapcsolatomat és sokunk megbecsülését következetes emberi tartása iránt. Barátunk, a mindkettőnk által tisztelt pályatárs, Sipos Gyula (Albert Pál) szavával fegyvertársak maradtunk a különféle cifra körülmények közepette. Nagy jelentőségű Darvasi Ferenc fáradozása, hogy rögzítse, átmentse, továbbadja Reményi József Tamás emberi és intellektuális tapasztalatát, független értelmiségi habitusát (Reményi 2023). Szóra bírása egy hosszú korszak és egy nemzedéki attitűd értékes dokumentuma azok számára, akik becsülték és

együtt tevékenykedtek vele. És azoknak is ezt fogja jelenteni, akik a jövőben a korszak iránt érdeklődni fognak majd. Nemzedéktársammal, Reményivel ugyanolyan intenzitással, kétségbeeséssel és szomorúsággal, megrendüléssel éltük át közös veszteségeinket, az *Új Symposion* és a *Mozgó Világ* történetének kudarcát. Sziveri János- és Tolnai Ottó-kötetet szerkesztettünk mindketten. Ilia Mihályhoz hasonlóan Reményi a Sziveri-díj kuratóriumi elnökeként is fáradhatatlanul dolgozott a magyar irodalomfogalom korrekcióján. Az ideológiailag befolyásolt évtizedeknek a kárát több nemzedék megszenvedte Magyarországon és a többi magyar kultúrában.

Pontosan azt éltem át, amit Tolnai Ottó emleget a korai *Új Symposion*ról a Disznósír-kötetben: „Kialakult egy tábor, egy nemzedék, nagy barátság, ujjongó boldogság. [...] Egy család voltunk.”² Ráadásul a *Mozgó*, a *Sympóhoz* hasonlóan, nem kizárólag irodalmi, hanem összművészeti lap volt (Reményi 2023, 106).

Elgondolkodtató Reményi életinterjújának egyik válasza, amit a „határon túli irodalom”-mal kapcsolatos kérdésre adott.

Az említett „szólamokban” kétszeresen is hiteltelenül hangzik föl a magyar kultúra határok nélküli egysége. Egyrészt politikai játszmák terepén ez az egység csak azokat foglalja magában, akik szemléletileg vazallusnak tekinthetők, tehát a jelszavak a gyakorlatban diszkriminálnak. Másrészt határoktól, kisebbségi traumáktól függetlenül semmilyen kultúrának nincs egysége, azaz a nemzet-nemzetiség összképi fogalmai a kultúrában igencsak átgondolandók. A folytonos ismerkedést ajánlom mindenkinek, aki úgy képzei, hogy valamiféle egység birtokában van (Reményi 2023, 190).

Közvetlenül a magyarországi rendszerváltás után, 1990 és 1991 között Reményi József Tamás volt az induló új lap, a *Magyar Napló* főszerkesztője. 1991-től Pályi András, majd Dérczy Péter vette át a posztot. Mindhármuktól folyamatosan érkeztek a fölkerések, figyelmük irántunk megtisztelő volt. Mintha folytatódott volna valami abból a szellemiségből, amit évtizedekkel korábban Ilia Mihály kezdeményezett. És lényegében már 1990-ben folytatódott más egyéb is, hisz a jugoszláviai és a romániai magyar írók 1990 decemberében közvetlenül Antall József miniszterelnökhöz fordultak a lap anyagi ellehetetlenülése miatt. Tehát mintha első alkalommal mozdulhat-

² Tolnai 2014, 156.

tak volna a külső régiók egy olyan magyarországi ügy érdekében, amelyet magukénak éreztek. A két országbeli tiltakozók listája a mai napig figyelmet érdemel. Darvasi Ferenc említett kötete tartalmazza a névsort. Elindul valami, hamarosan megszűnik, kezdeményezés, megszüntetés. Lelkesedés, lohadás. Évtizedek sajtótörténete e vidéken, röviden.

Zárásként Reményi József Tamás mondatát ismétlem: „A folytonos ismerkedést ajánlom mindenkinek, aki úgy képzei, hogy valamiféle egység birtokában van.” A minor irodalmak immár jó egy évszázados szerves kötődése saját anyanyelvi kultúrájához, amit kötelezőnek tekint a maga számára, ahogyan a saját közvetlen környezete más nyelvű kultúráinak ismeretét is, különleges adottság. A most kilencvenéves Ilia Mihály tanár úr és a közülünk eltávozott Reményi József Tamás tevékenysége emlékeztető mintaként szolgálhat nemcsak több nemzedék emlékezetében, hanem egyetlen elfogadható modellként, amire *A minoritás poétikái* konferenciasorozat alap gondolata szeretné felhívni a figyelmet.

Irodalom

- Füzi László. 2014. Sors a sorstalanságban: A nyolcvanéves Ilia Mihály köszöntése. <https://tiszatajonline.hu/irodalom/fuzi-laszlo-sors-a-sortalansagban/> (2024. szept. 1.)
- Hollósi Zsolt. 1999. „Sohasem éreztem száműzetésnek az egyetemet”: Beszélgetés Ilia Mihály irodalomtörténésszel. *Tiszatáj* 1999. 3. www.hollosizsolt.hu (2024. szept. 4.)
- Ilia Mihály. 2017. Szerkesztőségi emlékek. *Tiszatáj* 7–8. <https://tiszatajonline.hu/irodalom-hu/ilia-mihaly-szerkesztosegi-emlekek> (2024. szept. 3.)
- Reményi József Tamás. 2023. *Mindig volt egy szigetem: Darvasi Ferenc életútinterjúja*. Budapest: Cser Kiadó.
- Tolnai Ottó. 2014. *Költő disznósírból: Egy rádióinterjú regénye*, kérdező Parti Nagy Lajos. Pozsony: Kalligram.
- Vida Gábor. 2020. Levél a határon túlról. *Látó*. <https://www.lato.ro/irodalmi-mu/level-a-hataron-tulrol> (2024. szept. 4.)

RISK-TAKING AND VALUE MAEDIATING JOURNAL EDITORS

In the period between the 1970s and 1990s, any form of intercultural mediation that was not approved by official bodies was a risk in Eastern Europe. This affected the relationship between Hungarian and foreign literatures as much as it affected the relationship between Hungarian culture within Hungary and Hungarian cultures

abroad. A few editors, journals, workshops and university faculties have played a significant role in the process that has led to a change in attitudes and perspectives in this area. I give priority to the issues of literary and press history on the basis of the contemporary orientation of *Tiszatáj*, *Jelenkor* and *Mozgó Világ*.

Keywords: Mihály Ilia, József Tamás Reményi, bans, *Tiszatáj*, *Mozgó Világ*, *Új Symposion*

UREDNICI ČASOPISA KAO POSREDNICI VREDNOSTI KOJI RIZIKUJU

U periodu između sedamdesetih i devedesetih godina prošlog veka u Istočnoj Evropi posredovanje između kultura bilo koje vrste bez odobrenja zvaničnih organa predstavljao je rizik. To stanje je uticalo kako na odnose mađarske i stranih književnosti tako i na kulturne veze između Mađarske i mađarskih sredina izvan matice. Nekoliko urednika, časopisa i univerzitetskih katedara na sebe su preuzeli značajnu ulogu u procesu koji je pokrenuo promene u stavovima i pristupima u ovoj oblasti. Pitanja vezana za književnu i časopisnu istoriju rad prikazuje na osnovu svojevremenih orijentacija časopisa *Tiszatáj*, *Jelenkor* i *Mozgó Világ*.

Ključne reči: Mihalj Ilija, Jožef Tamaš Remenji, zabrane, *Tiszatáj*, *Mozgó Világ*, *Új Symposion*

A kézirat beérkezésének ideje: 2024. nov. 10.

Közlésre elfogadva: 2025. febr. 10.